

AZƏRBAYCANDA MİLLİ İRSİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI VƏ MİLLİ RƏQƏMSAL YADDAŞIN YARADILMASI

Aygün Səfərova

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

aygunsafarova3@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə AMEA MEK-in alim və mütəxəssislərə informasiya təminatı sahəsində əldə etdiyi uğurlar elmi cəhətdən ümumiləşdirilir, kitabxananın modernləşdirilməsi, Milli Rəqəmsal Yaddaşın yaradılması, elektron kataloq, elektron kitabxana və elektron verilənlər bazalarının yaradılmasının modeli təqdim olunur, kitabxananın bu sahədəki əsaslandırılmış tövsiyələri verilir, fəaliyyətin müasir təblər səviyyəsinə çatdırılmasına dair fikirlər təhlil olunur.*

Açar sözlər: *milli irsin rəqəmsallaşdırılması, Milli Rəqəmsal Yaddaş, e-resurs, e-kitabxana.*

Milli elmi irsin toplanması, emalı və mühafizəsi, zamana və məsafəyə ötürülməsi (xidmətə verilməsi) kitabxanaların tarixi missiyası olub çox qədim zamanlardan həyata keçirilən bir prosesdir. Tarixi inkişaf prosesində həm forma, həm də məzmun tədricən genişlənməmiş, əhatəsi böyümüş, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yeni imkanlar əldə olunmuşdur.

Azərbaycanın elmi və mədəni yaddaşı olan AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası yarandığı dövrdən mürəkkəb idarəetmə obyektinə olmuş, onun idarə olunmasında və kitabxananın uğurlu fəaliyyətində onun kollektivi və rəhbərliyinin peşəkar əməyinin mühüm rolu olmuşdur. Kitabxananın Azərbaycanın elmi, mədəni və informasiya mühitində xüsusi yer tutmasında ona müxtəlif illərdə rəhbərlik etmiş A.Baqri, S.Yəhyazadə, M.Karpenskaya, N.Axundov, R.Kazımov, M.Həsənova, T.Sadiqova, Ə.Əfəndiyev, A.Əliyeva-Kəngərlinin, L.İmanovanın fəaliyyəti xüsusilə qeyd olunmalıdır. Kitabxananın müxtəlif dövrlərdə fəaliyyəti həmişə sahə mütəxəssislərinin diqqət mərkəzində olmuş, kitabxananın fəaliyyətini nizamlayan zəngin normativ-hüquqi baza yaranmışdır (bax: 1-18).

Sovet hakimiyyəti illərində alim və mütəxəssislərə kitabxana-informasiya xidmətinin xüsusiyyətləri bu sahənin inkişafına mane olur və nəticədə bir sıra fəsadlar ortaya çıxırdı. Elmi və siyasi ədəbiyyatda alim və mütəxəssislərə informasiya xidmətinin uğurları barədə məlumat yalnız SSRİ mərkəzi informasiya qurumlarına aid edilirdi. Bu problemləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Dünya elmi informasiya məkanından operativ informasiya əldə etmək imkanı yox idi;
2. Dünya informasiya məkanından əldə olunan məlumatlar ciddi senzura olunaraq Azərbaycan mütəxəssislərinin əlinə çatırdı;
3. Dünya kitabxanalarında və muzeylərində Azərbaycan milli və elmi irsinin müstəqil araşdırılması imkanı yox idi;

4. Azərbaycan (eləcə də digər müttəfiq respublika mərkəzləri) alim və mütəxəssisləri beynəlxalq informasiya mübadiləsinin birbaşa subyekti deyildi.

Kitabxana müasir dövrdə baş verən global proseslərdə öz statusuna müvafiq fəaliyyətini qurmalı, müasir texnologiyaların tətbiqi vasitəsi ilə milli-mədəni və elmi irsin qorunması, mühafizəsi, emalı və xidmətə verilməsi sahəsində fəaliyyətini beynəlxalq təcrübə və müasir təblərə cavab verə biləcək səviyyədə təşkil etməlidir. Məhz bu aspektdə qarşıya qoyulmuş problemlər aktualdır və əhəmiyyətlidir.

Bir sıra müasir sosioloqlar hesab edir ki, milli olan həm də elmidir. Beləki, milli dəyərlər tədqiqat obyektinə çevrilir, elmi əsaslarla öyrənilərək qorunub saxlanılır və mütəmadi olaraq zənginləşir və yeni məzmun daşımağa başlayır. Milli elmi irsin toplanması, qorunub saxlanılması və təbliği sahəsində belə bir konsepsiya real təcrübə tərəfindən də sübut olunur. Kitabxanalar bu təcrübənin önündə gedən müəssisələrdir. Milli irsi öyrənmək, toplamaq, sistemləşdirmək, təbliğ etmək, məsafəyə və zamana ötürmək və mühafizə etmək kimi mühüm vəzifələr kitabxanalar qarşısında duran ən vacib işlərdir.

“Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiyanın” 6.1.8. bəndinə uyğun olaraq¹ fəaliyyətimizi qurmaq ən düzgün konsepsiya hesab edilə bilər. “Milli kontentin inkişaf etdirilməsi” məqsədi ilə prioritet istiqamətlərin müəyyənələnməsi, informasiya resurslarının toplanması, emalı, mühafizəsi, təbliği və qorunması istiqamətində sistemli fəaliyyətimizi həyata keçiririk. Milli kontentin inkişafı bir tərəfdən Azərbaycan dilli məlumat kütləsinin artmasını, digər tərəfdən Azərbaycan haqqında məlumat kütləsinin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət artımını nəzərdə tutur.

Hal-hazırda Azərbaycanda milli irsin öyrənilməsi və təbliği sahəsində bir çox mötəbər qurumlar fəaliyyət göstərir. Heydər Əliyev fondunun Azərbaycan xalqları və Azərbaycan muğamı sahəsində gördüyü işlər misilsizdir. Respublikanın Elmlər Akademiyası sistemində, Azərbaycan Milli Kitabxanasında, Azərbaycan Prezidenti Kitabxanasında da Milli irsin öyrənilməsi, toplanması və təbliği sahəsində xeyli işlər görülməkdədir. Milli xarakterli informasiya resurslarının toplanması, təbliği və mühafizəsi istiqamətində başlıca mərkəz funksiyası AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının üzərinə düşür. Məhz bu baxımdan əməkdaşlıq və fəaliyyətin koordinasiyası sahəsində söylərimizi artırmaq nəzərdə tutulur.

Müəyyən olunur ki, milli elmi irsin rəqəmsal yaddaşının yaradılması, milli elmi informasiya axınının toplanması, elmi emalı, qorunub saxlanılması, məsafəyə və zamana ötürülməsi işinin təşkilinin elmi modeli qurulmalıdır. Bu elmi model aşağıdakı problemlərin həlli ilə mümkündür:

1. Azərbaycanda milli elmi irsin təsnifləşdirilməsi. Yerli, regional və ümumdövlət əhəmiyyətli informasiya kütləsi;

2. Milli elmi irsin toplanması mexanizminin işlənilib hazırlanması. Hüquqi və maliyyə təminatı problemlərinin həlli;

3. Milli elmi irsin elmi emalı və konservasiyası. İnformasiyanın analitik və sistemə emalı və rəqəmsallaşdırma;

4. Milli elmi irsin təbliği sistemi. Regional və beynəlxalq təbliğ mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi.

İrs, milli irs, milli mədəni irs necə adlandırılmasından asılı olmayaraq milli-elmi irsin tərkib hissəsidir, elmi əsaslarla öyrənilir, qorunur və təbliğ olunur. Qarşıya çıxan başlıca sual irsin müəyyənləşdirmə meyarı, onun milliliyi və dəyərlər sistemində rolunun müəyyənləşdirilməsidir. Qlobal informasiya məkanında bu istiqamətdə bir mənalı konsepsiya mövcud deyil. Müəyyənləşdirmə və qiymətləndirmə sahəsində formalaşmış bir dünya təcrübəsinin olmadığından müxtəlif ölkələrdə müxtəlif forma və metodlar tətbiq olunur.

Milli elmi irsə müxtəlif yanaşmalar kontekstində müəyyən edilir ki, hər bir ölkə bu problemin həlli baxımından müstəqil strategiya müəyyənləşdirir. Bir çox hallarda bu məsələ dövlət və milli siyasətin çərçivəsində özünü ifadə edir.

MEK-də milli elmi irsin rəqəmsallaşdırılması prosesi ilə paralel rəqəmsal məkanda bu irsin intensiv təbliği sistemini işləyib hazırlamaq və tətbiq etmək zəruridir. Bu baxımdan multiformatda (çap və rəqəmsal) keçirilmiş sərğilərin siyahısı MEK-in son dərəcə unikal fonda malik olduğunu da müəyyənləşdirir. Akademik Hüseyn Həsənov, Hüseyn Cavid və Kazım Karabəkir, Bəkir Çobanzadə, Mirzə Feyzulla Qasımzadə, Əhməd Cavad, Macarıstan Türkologiyası və Azərbaycan, ADR – 100, Georq Hazai, Mirzə Ələkbər Sabir və s. Belə olan halda problemin standart həllinin olmadığını və hər bir hal üçün unikal təbliğat formalarının seçilməsi tələb olunur.

AMEA MEK-in unikallığı bir də onun nadir kitab fondunda mühafizə olunan kolleksiyaları ilə müəyyənləşir. Bu kolleksiyada dünyada təkrarı olmayan bir çox nüsxələr qorunub saxlanılır.

Azərbaycan şərq elmlərinin öyrənilməsi sahəsində həmişə dünya elmində öz xüsusi çəkisinə malik olmuşdur. Bu baxımdan MEK-in Şərq ədəbiyyatı fondunda mühafizə olunan kolleksiyaların xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu göstərmək olar. Bu istiqamətdə MEK-in fəaliyyəti də diqqətə layiqdir. MEK-in fondunda saxlanılan Yevgeni Bertelsin, Boris Zaxoderin, Zahid Hüseynzadənin, Georq Hazainin, Yevgeni Belyayevin kolleksiyası milli irsin mühafizəsi və təbliği sahəsində çox əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan tarixinə, elminə, ədəbiyyatına və mədəniyyətinə tarixən marağ göstərmiş xarici səfirlər, səyyahlar Azərbaycandan xeyli əlyazma və kitab məhsulu apardığı kimi bir çox nəşrləri, qiymətli kitabları da hədiyyə vermişdilər. Bu baxımdan Diplomatik Fonda xarici səfirlərin hədiyyə etdikləri kolleksiyalar diqqətə cəlb edir. Burada əsasən Azərbaycan alim və yazıçılarının xaricdə nəşr olunmuş əsərləri yer alır. Milli irsin dünyada yayılması baxımından bu kolleksiyaların əhəmiyyəti misilsizdir.

Beləliklə, Mərkəzi Elmi Kitabxana milli elmi irsin öyrənilməsi, toplanması, mühafizəsi və təbliği sahəsində müəyyənləşdirdiyi strateji hədəflər istiqamətində ardıcıl və davamlı inkişaf etməkdədir, hər il əldə edilmiş göstəricilər nəticələrin məntiqi davamı olmaqdadır. MEK üzərinə düşən vəzifə öhdəliklərini tam şəkildə icra etmiş, müasir standartlara cavab verən kitabxana-informasiya işini təqdim etmiş, akademik icmanın və bütün oxucuların sorğularını cavablandırmış, informasiya mənbəyi olaraq kitabxana məlumatlarını media və sosial şəbəkələrdə geniş paylaşmış, akademik icmanı kitabxana işinə cəlb etmiş, yeni təşəbbüslər reallaşdırmış, "Milli Rəqəmsal Yaddaş", "Vahid İdarəetmə Sistemi" və bu kimi başqa layihələri mütəmadi gündəmə gətirmiş, işlək vəziyyətə salmış və elmi əsaslarla tədqiq etmiş, akademik strukturları və akademik icmanı kitabxana işində ikitərəfli iştirakı cazibədar etmiş və kitabxana xidmətlərinin cazibədarlığının artırılması sahəsində fəaliyyətini genişləndirməkdədir:

1. Milli mədəni dəyərlərin öyrənilməsi və təbliği;
2. Qəbul edilmiş dünya mədəni dəyərlərinin öyrənilməsi və təbliği;
3. Preoritet istiqamətlərdə mədəni dəyərlərin öyrənilməsi və təbliği;
4. Regional və yerli mədəniyyət nümunələrinin öyrənilməsi və təbliği.

Milli Rəqəmsal Yaddaş (MRY) bazasının elmiləşdirilməsi məqsədi ilə fəaliyyət planı həyata keçirilir. İşlək səviyyəyə gətirilmiş MRY layihəsi çərçivəsində elmi mənbələrin sistemləşdirilmiş qeydiyyat siyahısının birinci hissəsi hazırlandı, AMEA elmi müəssisələrinin əksəriyyəti tərəfindən MRY bazasına milli yaddaşa salınması tövsiyə olunan sənədlərin siyahısı təqdim olundu, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafına Dəstək Fondu Milli Rəqəmsal Yaddaş layihəsinə dəstək verdi.

Beləliklə, müəyyən edilir ki, Azərbaycanda milli irsin rəqəmsallaşdırılması və Milli Rəqəmsal Yaddaşın yaradılması üç tip informasiya kütləsinin toplanması və sistemləşdirilməsi hesabına mümkündür:

1. Yerli xarakterli informasiya kütləsi;
2. Regional xarakterli informasiya kütləsi;
3. Respublika (dövlət) əhəmiyyətli informasiya kütləsi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. Azərneşr, 1995. 55 s.
2. "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan, 1999, 14 mart.
3. Azərbaycan Respublikasının "Mədəniyyət haqqında" qanunu. Normativ texniki sənədlər. Axundov adına Milli Kitabxana. Bakı. 2015. 200 s.
4. "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə AR Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan, 2008, 7 oktyabr.
5. AMEA MEK-in hesabatı: 2012-2017-ci il.
6. Əliyeva-Kəngərli A. Milli mədəni dəyərlərimiz: yarıdanlar və yaşıdanlar. Bakı. Proqres. 2012. 581 s.

7. Əliyeva-Kəngərli A. Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar. Bakı. Elm. 2007. 394 s.
8. Əliyeva-Kəngərli A. Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar. Bakı. Elm, 2007. 394 s.
9. Əliyeva-Kəngərli A., Kondratyev S. Elektron elmi kitabxanaların təşkilinə yanaşma // AMEA MEK elmi əsərlər, №11, 20-30 s.
10. Əhmədov E. Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi. Bakı. 2012. 220 s.
11. Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət. Bakı. Azərnaşr, 2012. 360 s.
12. Xələfov A.A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri: (mülahizələr, təkliflər və proqnozlar). Bakı. 2006. 106 s.
13. Xələfov A.A. Qurbanov A.İ., Kazımi P.F. Kitabxana-informasiya fəaliyyətində informasiyanın qiymətləndirilməsi // BDU, dil və ədəbiyyat, 2012, № 3 (83), 288-291 s.
14. Xələfov A.A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı. 2006. 312 s.
15. Xələfov A.A. Müasir şəraitdə Azərbaycanda kitabxana quruculuğu nəzəriyyə və təcürbəsini elmi əsasları // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri və təcürbi jurnal, 1997, №1, 18-26 s.
16. Xələfov A.A. AMEA MEK müstəqillik illərində (1991-2004) // AMEA MEK-in Elmi əsərləri, 2005, Bur.6, 25-41 s., 2006.
17. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: dərslik: 3 hissədə. Bakı. 2010. H.2. 432 s.
18. Xələfov A.A., Hüseynova A. Elektron kataloqlarının əhəmiyyəti və təşkili prinsipləri // Bakı Universiteti Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası, 2004, № 4, 288-290 s.

А.Сафарова

**Создание азербайджанского цифрового наследия
и национальной цифровой памяти
Резюме**

В статье обобщены достижения ЦНБ НАНА в области информационно-го обеспечения для ученых и специалистов, модернизация библиотеки, создание Национальной Цифровой Памяти, представлена модель создания электронного каталога, электронной библиотеки и электронных баз данных, предоставлены обоснованные рекомендации библиотеки в этой области, проанализированы мнения о том, как достичь уровня современных требований.

Ключевые слова: цифровизация национального наследия, Национальная Цифровая Память, электронный ресурс, электронная библиотека.

A.Safarova

**Digitalization of national heritage in Azerbaijan
and creation of national digital memory
Summary**

The article summarizes achievements of ANAS CLS in the field of information provision for scientists and specialists, presents a model for modernization of the library,

the creation of the National Digital Memory, electronic catalog, electronic library and electronic databases, provides grounded recommendations of the library in this area and analyzes ideas on how to bring the work to the level of modern requirements.

Key words: digitalization of national heritage, National Digital Memory, electronic resource, digital library.

Rəyçi: t.ü.f.dok.,dos. S.Xələfova